

ЕВРОПСКЕ МОНАРХИЈЕ

Владар, династија и монархија најчешћи су појмови који се користе при опису повести скоро свих народа и држава. У овом периоду ретке су државе које нису уређене на монархистичким принципима. Врхунац у развоју монархизма, као вида владавине, представљају, тзв. апсолутистичке монархије. Ретке међу њима су оне земље у којима је уведен просвећени апсолутизам. Тек од Француске револуције настаје доба република, а у државама које су задржале монархистички облик, најчешће по угледу на Енглеску, следи доба уставних монархија, у којима је власт владара ограничена уставним нормама и парламентом. Повест европских монархија, изузимајући Османску и Хабзбуршку, од Енглеске на западу, до Русије на истоку, приказана је у овом тематском одељку.

1 ШПАНИЈА И НИЗОЗЕМСКА РЕВОЛУЦИЈА

АПСОЛУТИСТИЧКЕ МОНАРХИЈЕ

Идеје хуманизма и ренесансе, као и реформација и противреформација, имале су велики утицај и на политичке промене у Европи. Од 16. века монархије бележе успон, и познате су у историји као апсолутистичке монархије. То су биле државе феудалног типа, у којима је владару, монарху, припадала сва власт, па су још називане неограничене монархије (самодржавље). Владарева власт је света, очинска и апсолутна, али је подразумевала разумне одлуке и поштовање закона. Стварање овог типа монархија потпомогла је нова, економски моћна грађанска класа. Иако је грађански слој имао велику економску моћ, није имао политичка права, нити право да одлучује. Феудални ратови и самовоља племства, која је довела до расцепканости државне територије, није пружала сигурност, нити јединство тржишта. Зато је државно јединство, оличено у владару, омогућавало грађанској класи даљи развој. Племство је изгубило политичку самосталност, а њихова војна улога је промењена употребом ватреног оружја и стварањем стајаћих војски.

У ери монархизма било је важно имати енергичног и способног владара, који је био гаранција мира и напретка у држави. Апсолутистички владари изграђују управни апарат, администрацију, и заводе централистички облик уређења државе. Они оснивају врховне и локалне органе власти и међусобно их повезују. Као врховни орган, уз **краља**, најчешће се помиње **државни савет**, који временом добија облик **влада**, извршног органа власти. У овом периоду почиње да расте моћ **парламента**, али он је још увек био ближи средњовековној сталешкој скупштини, него законодавном телу 19. века. **Двор**, у којем борави владар и који се везује за главни град, постаје установа од моћи и уплива на политику. Владари поклањају нарочиту пажњу **војсци**, која се више не регрутује само из племства и за потребе рата, већ постаје стална оружана сила, и користи се и у друге сврхе. Да би издржавали

„Краљу се мора служити животом и телом, добрима и иметком, чашћу и савешћу, тако што му се препушта све осим спасења душе. Ово последње је препуштено Богу. Али све остало мора бити моје“, рекао је пруски краљ Фридрих Вилхелм I.

ЗАДАТАК:

Присетите се о којим сте све државним уређењима до сада говорили. Које државе су биле деспотије, монархије или републике у античком или добу средњег века?

војску и администрацију, владари заводе разне порезе, разрезајући их на своје поданике.

Непознате речи

регрутовати – пописивати и примати војне обвезнике за службу војске.

Јаке монархије биле су битан предуслов стварања моћних држава, чему се све више тежило. Временом, монархије су изгубиле од свог сјаја и угледа, многе су се чак извитопериле, те је било неопходно да се владарева неограничена „божанска“ права ограниче законима. Тиме се

залази у време друге половине 18. века, у доба **монархија просвећеног апсолутизма**. Владари просвећеног апсолутизма у Русији, Аустрији, Пруској и Тоскани (у њој је просвећени апсолутизам досегао врхунац), све више пажње поклањали су законодавству и поданицима.

Велики ратни сукоби, у којима су учествовале многе земље, условили су да вештина преговарања стекне велики значај, те је **дипломатија** постала цењена грана спољне политике. Већина држава је успоставила међусобне дипломатске односе, посредством дипломатских представника: амбасадора, посланика, отправника послова и конзула. Дипломатијом су се бавили представници аристократије, образоване личности које

су говориле стране језике. Дипломатски језик је био француски, али га од Берлинског конгреса 1878. све више потискује енглески. Међународни односи били су и остали веома сложени, те је поред званичних дипломатских органа био веома истакнут рад тзв. тајне дипломатије. У ово време настаје појам **равнотежа сила**, који је представљао читав сплет односа између великих сила, и дао основно обележје европској и светској повести до данашњих дана.

Три царства исказивала су универзалне захтеве: Шпанија, Османско царство и Московска Русија. Временом, томе ће тежити још Француска, Енглеска, Аустрија и Пруска, које су у исто време, стицале статус светских сила.

ШПАНИЈА

Карло V Хабзбуршки, односно Карло I, шпански владар, не само да је доносио сам све важне одлуке, већ је доделио члановима своје породице најважније положаје у држави. Наследио га је на шпанском престо-лу син Филип II (1556–1598). Апсолутистичку власт одржавао је помоћу инквизиције. Морисци, који су живели на југоистоку Шпаније и били добри земљорадници, насилно су преведени у хришћанство и били веома угњетавани. После неуспеле побуне (1568) расељени су по Кастиљи. Краљев полубрат Дон Хуан, војвода од Аустрије, поразио је турску флоту код Лепанта, на северној обали Пелопонеза. Године 1580. извршено је уједињење Португалије са Шпанијом, чиме је империја знатно увећана.

Филип II је ушао и у рат са Енглеском, зато што је тајно помагала протестанте, а као повод навео је погубљење Марије Стјуарт, шкотске краљице. Филип је припремао велику флоту у луци Кадиз за инвазију на Енглеску. Крајем јула 1588. године покренуо је „Велику армаду“, која је доживела пораз у Ла Маншу. Потом је дошло до економског заостајања, чиме је Шпанија током 17. века претворена у другоразредну државу, са безначајним владарима. Реалну слику шпанског друштва дао је Сервантес у *Дон Кихоту*. Шпанија је морала да призна Португалији независност (1668) за владавине последњег Хабзбурга, Карлоса II. Хабзбурге су сменили француски Бурбони, пошто је на престо дошао Филип V, унук Луја XIV. У Рату за шпанско наслеђе, миром у Утрехту (1713), Шпанија је изгубила све поседе у Италији и шпанску Низоземску (Белгију), који су припали Хабзбурзима, и Гибралтар, који су освојили Енглези. Шпанија је од тада била мања држава, али боље уређена. Карлос III централизовао је државу, па су Арагон, Каталонија и Валенсија изгубиле своја самоуправна права. Формирани су кортес, као представничко тело целе краљевине, и влада.

↑ Карлос III

РЕВОЛУЦИЈА У НИЗОЗЕМСКОЈ

Пред муслимана, краљ Филип II је неверницима сматрао и протестанте. Низоземска, која је била урбанизована и живела од трговине, пружала је уточиште многим протестантима и била је верски толерантна средина, а чиниле су је данашња Холандија, Белгија, Луксембург и део северне Француске. На северу земље говорило се немачким, а на југу француским језиком. Вера је била калвинистичка, али било је и католичких насеобина, нарочито на југу. Филип је својом агресивном верском политиком изазвао снажну опозицију.

Економски напредак омогућио је појаву богате и утицајне грађанске класе, која ће извести прву грађанску револуцију у повести. Виљем Орански предводио је две побуне против Шпанаца (1566, 1572), које су завршене Ганским

Непознате речи

Морисци – Мавари.

споразумом (1576). Револуција је запала у кризу када је јужно, валонско католичко становништво проценило да им је калвинизам већи непријатељ од Шпанаца, па су створили Араску унију (1579) и остали поданици Шпаније.

Седам провинција северне Низоземске, које је предводила највећа и најбогатија – Холандија, настављају борбу и исте године оснивају **Утрехтску унију**. Ове провинције проглашавају уједињење и независност и настављају борбу за слободу. Нова држава названа је Уједињене провинције, али је убрзо добила име **Холандија**, а међународно признање је стекла Вестфалским миром 1648. године. Била је то прва **грађанска република** у Европи. Холандија се истовремено ослободила шпанске власти и феудализма, и брзо постала узорна капиталистичка држава. Виљем Орански је потврђен у звање штатхолдера са правом наследства. У Хагу је заседала скупштина државних сталежа, највиши државни орган.

Виљем Орански

Последица ових догађаја јесте подела земље на Холандију и, касније насталу, Белгију. Створене су две нације: северна – холандска, калвинистичка и републиканска, и јужна – белгијска, католичка и монархистичка.

Амстердам

1. Наведите апсолутистичке монархије, као и монархије просвећеног апсолутизма.
2. Када се појављује прва грађанска република у Европи?

2 ЕНГЛЕСКА И ФРАНЦУСКА

Ајсолутистичке монархије, њојом монархије њросвећеној ајсолутизма, биле су моћне државе, а једна од њих била је Шпанија. Дијломаиџија је њосијала важна ѡрана сиљне ѡлиџишке свих великих сила. У делу ѡјромне шпанске монархије избила је ѡрва ѡрађанска револуџија – Низоземска.

ЕНГЛЕСКА

Енглеском је у 16. веку владала династија Тјудора (1485–1603). У том периоду Енглеска, иако измучена Стогодишњим ратом и Ратом ружа, успела је да, од другоразредне, постане водећа европска држава и велика поморска и колонијална сила. Захваљујући верски толерантном владарском апсолутизму, у Енглеску су почели да пристижу протестанти протеривани из Француске, Немачке и Шпаније. Они су доносили новац, знање и унапредили су мануфактурну производњу, па је за кратко време Енглеска постала највећи произвођач сирове вуне, а затим и готових тканина. Европа је у 16. веку била погођена верским ратовима и сукобима, који су утицали на смањење и престанак производње. Те недаће мимоишле су Енглеску, и она је искористила своју изолованост да сустигне и престижне развијене европске државе. Систем „ограђивања“ општинске земље претворио је многобројно сеоско становништво у бескућнике, који су у потрази за послом насељавали малобројне градове и постајали јефтина радна снага за мануфактурне радионице.

Тјудори су се ослањали на ново племство и богато грађанство, којима је одговарао владарски апсолутизам. После победе над старим племством, краљу је као противник остала само још католичка црква, која је у Енглеској имала огромне поседе и велико богатство. Хенри VIII (1509–1547) је у почетку своје владавине био одан цркви, те је добио од папе титулу „браниоца вере“. Разводом брака од шпанске принцезе Катарине, заоштрио је односе и раскинуо са Римокатоличком црквом (1534). Од тада је краљ поглавар енглеске цркве. Догме и црквено богослужење су остали и даље римокатолички,

Хенри VIII

али је уместо латинског уведена енглески језик. Манастири су затварани, а њихова имовина конфискована, што је краљу омогућило да попуни ризницу и награди верно племство. Тако је настала **Англиканска црква**.

У Енглеској је и даље постојао велики број католика, нарочито међу старим племством, које је са одушевљењем дочекало на престоу Марију Тјудор, ћерку Хенрија VIII и Катарине. За пет година своје владавине остала је упамћена као Крвава Мери, због прогона протестаната и повратка римокатоличанству.

Доба Елизабетине владавине (1558–1603) је доба успона привреде, пораста трговине, изградње флоте, почетка колонизације Северне Америке и културног процвата. Радила је на уједињењу са Шкотском и Ирском. Иако су се римокатолички Ирци побунили уз помоћ Шпаније, Енглези су угушили устанак, запленили им поседе и населили их енглеским досељеницима (1579–1601). Елизабета је помагала напредак индустрије, трговине и поморства. Лондонски

↑ Елизабета I

трговци и банкарци су основали своју берзу, успели да се ослободе посредништва низоземских трговаца и Ханзе. Најзначајније трговачко удружење била је Источно-индијска компанија, која је добила монопол над трговином у целом подручју источно од Рта Добре наде, до Магелановог мореуза. Смели поморци су, уз помоћ владе, водили гусарски рат против Шпаније, уништавали бродове и отимали насеобине, попут Френсиса Дрејка. Тежиште своје политике Енглеска је са Европе, где је изгубила и последњу средњовековну територију Кале, пренела на колоније у Северној Америци и Индији.

Непознате речи

берза – установа у којој се обавља процена, куповина и продаја вредносних хартија и деоница.

регенство – намесништво.

ФРАНЦУСКА

Седамнаести век је столеће Француске, будући да је ратовима и дипломатском вештином успоставила доминацију у Западној Европи. Осим неколико успешних владара, посебно су се истакали и двојица политичара – Ришеље и Мазарен. **Анри IV** (1589–1610) је стабилизовао династију добијањем мушког наследника, којег нису имала тројица претходних владара. Наследио га је малолетни син Луј XIII, уместо кога је владало регентство мајке Марије Медичи. Због сукоба који је избио у Скупштини сталежа (1614) између грађанства и племства, она је распуштена и није се састајала 175 година, до избијања Француске грађанске револуције. Француска се стабилизовала и проширила на просторе северноамеричког континента, на провинцију Квебек.

Арман Жан де Плеси, познатији као **кардинал Ришеље** (1585–1642), краљев је први министар од 1624. до 1642. године. Био је вешт и препреден политичар, веома реалан, а успехе је постигао селективним осветама и егзекуцијама. Осмислио је и водио више ратова – против Шпаније, немачких држава, Аустрије. Истакао се угушењем побуне хугенота на југу Француске, освојивши Ла Рошел, као и издавањем **Алеског едикта милости** (1629). Њиме су хугеноти изгубили политичке привилегије, градове и луке, али су задржали верске слободе и коначно се утопили у француску заједницу. Француска више није западала у велике верске кризе, али је у другој половини 18. века протерала језуите. Ришеље је скршио и моћ крупног племства, привезавши га за краља. Побољшао је финансије и успешно угушио све завере. Ришеље је био велики поборник безусловне покорности грађана владару, и сматра се творцем јаке апсолутистичке државе.

Жил Мазарен (1602–1661). Пореклом Италијан, папин дипломата, кардинал и први министар Француске (1643–1661), у време малолетства Луја XIV. Његова политичка моћ потицала је отуда што је био љубавник краљице Ане. Суверено је управљао уместо малолетног краља, којег је обучавао у политици. Сурово је угушио фронду. Одликовао се дипломатском способношћу, у животу скроман и љубазан, али вешт у стицању богатства.

Смрћу Ришељеа, затим и краља, на власт долази краљица Ана као намесник малолетном **Лују XIV** (1643–1715). Дужност првог министра обављао је **Жил Мазарен**. Крупни феудалци покушали су да ограниче краљевску апсолутистичку власт. Њима се придружила и париска буржоазија, па се Француска нашла у грађанском рату (1648–1653), познатом под именом **фронда**. Побуна, иако дуготрајна, није била успешна, па је племство коначно прихватило апсолутистичку монархију, која ће наредних година достићи врхунац.

Ришеље и Мазарен припремили су основе за правог апсолутистичког монарха какав је био Луј XIV, најуспешнији владар Француске. Крунисан је у Ремсу (1654), а венчао се са Маријом-Терезом, ћерком шпанског краља Филипа IV. Дофен Француске рођен је две године касније. На церемонији приређеној у ту част, Луј XIV се обукао као римски император. Када је умро Мазарен (1661) изјавио је да ће бити сам свој први министар.

Краљ је дневно проводио за радним столом просечно око седам часова. Био је солидно образован, а велику пажњу посвећивао је сопственом изгледу. Да би представио свој краљевски сјај, подигао је велелепни парк у Версају. Ласкавци су га назвали „Краљ Сунце“, а приписује му се да је изрекао мисао, којом се често сликовито представљао модел апсолутистичке монархије: „Држава – то сам ја“!

↑ Луј XIV

Једина личност која се, поред њега, посебно истакла је **Колбер**, министар финансија. Он је творац економске политике познате под именом **меркантилизам**, која се заснива на интензивирању трговине и захтева да се роба из Француске што више извози у стране земље, а да се што више смањи увоз робе из истих тих држава. Тим начином стицале су се велике количине новца у француску државну благајну. Француска је у овом периоду успела да прошири своје колонијалне територије.

Непознате речи

фронда – праћка.

дофен – престолонаследник.

Лују XIV пошло је за руком да створи највећу стајаћу војску у Европи. Потом се упустио у многе ратове: са Шпанијом, са Холандијом, а водио је рат за Фалачку и Рат за шпанско наслеђе (1701–1713). У прва три рата успео је да мало прошири државну територију дуж границе. Последњи рат Француска је водила против „Велике алијансе“ – Енглеска, Холандија, Аустрија, Пруско. До 1704. године она је имала успеха, а затим је трпела поразе. **Утрехтским миром** (1713) Француска је задржала Алзас и Франш-Конте, а изгубила, у корист Енглеске, северноамеричке колоније – Њу Фаундленд, залив Хадсон и Акадију, и признала Хановерску династију. Аустрија је одузела од Шпаније Шпанску Низоземску, Милано, Напуљ и Сицилију, а Енглеска Гибралтар.

Лујева владавина није сјајно завршена, а на њу је пала мрља и због повлачења Нантског едикта, забране протестантизма и одласка хугенота из Француске. При крају његове владавине, теолог Фенелон га је упозоравао да је изгубио поверење грађана, који су пуни „горчине и

очаја“, будући да се посветио само стицању моћи и славе. Изрека Луја XV – „После нас потоп“, најречитије одсликава ово време.

Англо-француска борба за колонијално царство развила се у 18. веку. Четрдесетих година Француска је успешно ратовала у Европи, али није бележила успехе и у борбама са Енглезима. Равнотежа снага помериће се, и поред подршке Шпаније Француској, у корист Енглеске, у бесмисленом Седмогодишњем рату (1756–1763), завршеним миром у Паризу. Губици Француске били су велики: расточила је своје колонијално царство – морала је да преда Канаду и територије источно од Мисисипија, Гренаду, Тобаго, и да се повуче из Индије. Француска колонијална империја свела се на неколико острва: Гвадалупу, Мартиник, Сан Доминго, Маурицијус и Сејшеле. Она више није била у стању да се такмичи око колонија са Енглеском. Међутим, Француска је и даље била на копну надмоћнија од Енглеске, јер је имала бројније становништво и јачу војску.

 Beepaj

1. Како је настала Англиканска црква?
2. Шта је Француска изгубила миром у Паризу?

3 ПРУСКА, ШВЕДСКА, ПОЉСКА

Француска доживљава врхунац под Лујем XIV, а Енглеска све више најређује као колонијална сила, са јаком привредом, обе као ајсолутистичке монархије. Меркантилизам је обележио економију овој доба у обе земље.

ПРУСКА

Најзначајније немачке изборне државе (краљевине, кнежевине, војводства и маркграфовије) биле су Баварска, Саксонија, Бранденбург и Пруска. Војна организација и дисциплина Бранденбурга и Пруске, омогућили су њихов успон после Вестфалског мира. Бранденбург и Пруска су настали покоравањем словенских и литавских племена. Оне су биле и остале добре војничке државе, колевка пруског и потом, немачког милитаризма.

Династија Хоенцолерн дошла је на престо маркграфовије Бранденбург почетком 15, а војводства Источне Пруске почетком 17. века. Први значајнији владар ове династије био је Фридрих Вилхелм, велики изборник. У време његовог наследника, Фридриха I Пруског, дошло је до уједињења ове две државе персоналом унијом, и тако је настала јединствена пруска држава. Статус краљевине стекла је 1701. године, уз сагласност цара Светог римског царства, а велике силе признале су је Утрехтским миром.

Краљ Фридрих Вилхелм I (1713–1740) уредио је државну управу, удвостручио војску (војни рок трајао је 25 година, некад и више), повећао порезе и завео штедњу. Основао је и чувену официрску школу у Берлину, коју су похађали само одабрани синови јункера. Они су чинили готово комплетан официрски кадар, све до Првог светског рата. Пруски краљ је искоренио беспосленост, завео сурову дисциплину, па је за владавине творца пруског милитаризма владало правило: „Слушати, а не мислити!“ Померанију је присајединио 1719. године.

Већ за његове владавине, а посебно за владавине његовог наследника Фридриха II (1740–1786) Пруска је постала велика сила. У време

Фридрих II

Рата за аустријско наслеђе пруска војска је заузела Шлезију. Тиме је започета борба за водећу улогу у Немачкој, између ње и Аустрије. За Шлезију су вођена три рата, и остала је трајно у саставу Пруске, завршетком Седмогодишњег рата (1756–1763). Рат је био крвав и обиловао је многим биткама.

Непознате речи

милитаризам – државна политика која се ослања на војску и њене интересе.

јункери – пруско ниже племство.

Фридрих II је скршио отпор јункера и од својих поданика тражио слепу послушност. Пруски милитаризам оснажен је култом државе, исказиваним познатом изреком да је краљ њен први слуга. Пруска је била толерантна протестантска држава, нарочито од доласка изгнаних француских хугенота.

Аустријско-пруска нетрпељивост и међусобни ратови, као и успон Русије, обележили су 18. век. Пруска је учествовала у деобама Пољске, и тим путем проширила своју територију.

ШВЕДСКА

За превласт на Балтику борило се неколико држава – Данска, Шведска, Пољска и Енглеска као највећа поморска сила, да би им се у 18. веку придружила и Русија. Данска је била изборна монархија са династијом Олденбург и није успела да постане велика сила, као што је то пошло за руком Шведској. Данска и Шведска

↑ Карло XII

Непознате речи

Риксдаг – скупштина сталеза.

водиле су неколико ратова у 17. веку, из којих је Шведска изашла као победник, с правом приступа на Северно море. Прерада гвожђа и бабра, контрола пролаза Сунд и убирање лучких такса, омогућили су Шведској да се солидно наоружа и води успешно неколико тзв. северних ратова са Данском, Русијом и Пољском. За владавине Густава Адолфа (1611–1632) она постаје европска сила. Шведска шири своје територије на југу, Тридесетогодишњи рат доноси јој Померанију. Карло X (1654–1660) наноси пораз Пољацима код Варшаве. Владар постепено крши моћ крупних феудалаца и Риксдага, чиме се стекла могућност да сељаци откупом постану слободни. Апсолутистички облик владавине устаљен је 1693. године краљевим доношењем Прогласа о суверености, којим је владар ослобођен одговорности за своје поступке.

Шведска, као европска велика сила, бележи врхунац за владавине краља Карла XII (1697–1718). Она води Северни рат против Русије, Пољске и Данске (1700–1721). У рату са Пољском имала је више успеха него са Русијом. Миром у Ништаду (1721) Шведска је изгубила Ливонију, Естонију, Карелију, али је задржала део Финске. Крајем века Шведска је коначно склопила дуготрајни мир са Русијом и спала у ранг другоразредне европске силе.

ПОЉСКА

Пољска је постала изборна монархија после изумирања династије Јагеловића 1572. године. На престо су долазили владари из других династија, и били су изборни а не наследни. Пољски изборни владари нису били моћни као западни наследни владари. Сејм, који су чинили крупно племство и шљахта, имао је доминацију над владаром. Пољска је римокатоличка земља, у којој је јачао унијатски покрет и спровођена дискриминација протестаната.

У дипломатији је дуго владало уверење да је Пољска „праг преко којег Русија ступа у Европу“. У почетку Руси су трпели поразе од Пољака, који су чак ушли у Москву (1610). Међутим, крајем века Пољска је изгубила петину својих источних

Тадеуш Кошћушко (1746–1817). Пољски и литвански револуционар и јунак. Рођен у племићкој породици, после нередовног школовања завршио Универзитет за војне и државне чиновнике. Емигрирао је у Пруску, па у САД. Истакао се као инжењеријски официр у Рату за америчку независност и стекао чин бригадног генерала. Вратио се у Пољску и ступио у војну службу, али је поново емигрирао (1792). Друга подела Пољске подстакла га је да подигне устанак, ослободи Варшаву и прогласи укидање кметства. Руси и Пруси угушили су устанак, Кошћушко је рањен, заробљен и одведен у Петроград. Пуштен је на слободу две године касније, и остатак живота провео је у САД, Француској и Швајцарској.

територија, које су припојене Русији. Несрећна околност за Пољску састојала се у томе што је била окружена ратоборним непријатељима и са њима непрекидно водила ратове. Највише проблема имала је са Шведском, која је 1655. године заузела Варшаву. Пољска је ратовала и са Турском. Јан Собјески (1674–1696) нанео им је пораз код Хоћима, помогао Аустрији у одбрани Беча и увео Пољску у Свету лигу (1684). Карловачким миром (1699) Пољска је добила Подолију и западну Украјину. Крајем 17. века она је још била моћна држава.

Судбина пољске државе најбољи је пример бројних предности које наследна монархија има у односу на изборну монархију. Сејм је ограничавао владарева права посебним уговором, названим „Пакта конвента“. Сваки племић могао је спречити Сејм у доношењу корисних одлука користећи право вета. Свако војводство имало је право да одбаци одлуке краља и Сејма, чиме је уништена централна власт и Пољска више није била у могућности да брани своју државну

самосталност. Она је донекле успевала у одбрани своје државности у Рату за пољско наслеђе (1733–1735). Нешто касније, руска царица Катерина II поставила је свог љубавника Станислава Поњатовског за краља Пољске. Потоњи краљеви су били марионете великих сила и право је чудо како је Пољска опстајала као независна држава. Уследили су најнесрећнији тренуци у њеној историји, губљење државности трима поделама (1772, 1793, 1795) извршених између трију суседних сила – Русије, Пруске и Аустрије. Ове поделе Пољске довеле су до тога да Русија и Пруска постану суседи.

Устанак Тадеуша Кошћушког (1794) против Русије био је неуспешан, па су Пољаци остали без државе до 1918. године.

Непознате речи

Сејм – Сабор, сталешка скупштина.

шљахта – пољско ниже племство.

1. Који је пруски владар присајединио Померанију и које године?
2. Када је Шведска постала велика сила?
3. Наведите период непостојања пољске државе? Шта је томе био узрок?

4 РУСИЈА

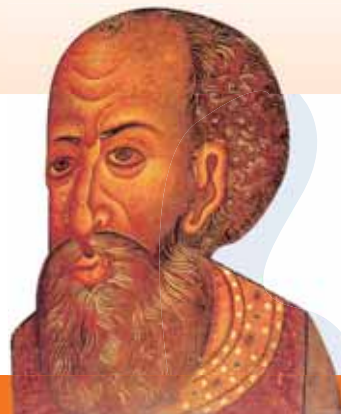
Шведска је у 17. и 18. веку најредовала и за краља Карла XII била на врхунцу своје моћи. Пољска је као изборна монархија дуго била у кризи, док је у ширима њоделама нису њокориле Русија, Пруска и Аустрија. Милитаристички уређена Пруска забележила је велики усљон у 18. веку.

ШИРЕЊЕ МОСКОВСКЕ РУСИЈЕ

Московска кнежевина ослободила се Татара 1480. године, за владавине Ивана III Васиљевича (1462–1505). Он је, потом, ујединио независне руске територије, тзв. удеоне кнежевине: Новгород, Твер, Ростов, Јарослав и друге, и постао владар националне државе, чије основе је поставио још Димитрије Донски. Зауствањем продора Турака, Русија је постала моћно царство, бранилац православља. Радио је и на уређењу државе уводећи јединствен правни и административни систем, као и сваки поборник апсолутног начела власти. Као велики кнез Москве постао је самодржац, али је овој титули придодао, при крају владавине, још три речи – „и све Русије“. Овог начела владавине, царско самодржавље, држали су се сви потоњи руски владари и по томе је она била монархија западног типа, са некада јаче, а некада слабије израженим апсолутистичким видом управљања.

Московска Русија постала је наследница византијске традиције, јер је црква признала цару врховну власт, што је знатно ојачало владарева права. Отуда потиче идеја о Московској Русији као универзалној држави. Према књигама пророка – два су Рима пала, трећи, Москва, постоји, а четвртог неће бити. У снажењу руске државе важну улогу имала је и руска аутокефална црква (од 1448), посебно у области остварења националног идентитета.

Пошто је преброђена династијска криза, а на престо дошао **Иван IV Грозни** (1533–1584), слава и моћ Русије нагло су уздигнути. Његова мајка Јелена, српског је порекла. Царску титулу узео је 1547. године, када је свечано миропомазан и крунисан. Затим је основао стајаћу

Иван Грозни →

војску и личну гарду, и посветио се централизовању државне управе. Реформу је наставио стварањем Изабраног већа и Крунског савета, и Управе за спољне послове, остављајући благу самоуправу локалним војводама. Уредивши државну управу, није му било тешко да заузме Казан и Астрахан, али су га Шведска и Пољска спречиле да избије на Балтик.

Процес модернизације државе и руског феудалног друштва трајао је дуго, а он га је започео. Руско друштво делило се на две групе: властелу и тежаке. Властелу су чинили кнежевићи, бојари (крупно) и дворјани (ситно племство).

Иван IV био је даровит владар, али, у позним годинама, необузвано плаховит. Убиство сина Ивана донело му је епитет – „Грозни“. Наследио га је син Фјодор, човек благе нарави, али слаб владар. За царевог првог саветника изборио се Борис Годунов, који је 1589. године основао патријаршију, остваривши тиме вековни сан Руске цркве. Смрћу Фјодора (1598) угасила се лоза Даниловича из династије Рјуриковича, те се држава нашла у расулу, захваћена грађанским ратом, сељачким немирима и бунама (**смутное время**, 1605–1613).

Непознате речи

самодржац – государь, владар.

РОМАНОВИ

Пошто су истисли Пољаке, састао се у Москви Земски сабор 1613. године. Учесници Сабора су били представници свих друштвених сталежа, и они су изабрали за цара Русије **Михаила Фјодоровича Романова** (1613–1645). Са њим почиње тровековна владавина династије **Романов** (до 1917).

↑ Михаил Фјодорович Романов

Цару Михаилу пружао је подршку у управљању Русијом отац, митрополит Филарет. Он је окончао ратовање са Пољацима и заузео турско утврђење Азов на Дону (1637). Цар је извршио попис становништва и реформисао државну управу, чиме су се бавили скоро сви руски владари, али не увек успешно. **Земски сабор** био је сталешка скупштина племства, свештенства и трговаца, а **прикази** једна врста министарстава, чиме се, у државној управи, Русија веома приближила уређењу западних држава.

Русија је брзо увећавала територију, али у односу на западне државе, она је још увек била заостала земља. Да би постала велика сила, било јој је неопходно да изађе на Балтичко и Црно море, пошто је имала само једну луку на северу – Архангелск. Раздобље највећег руског ширења је период између 1689. и 1855. године. Ратовима и освајањима почела је да шири своје границе према Сибири, освојивши Урал, богат рудама.

Током 17. века избили су на Пацифик, и код Амура дошли у додир са Кинезима. У Украјини („Мала Русија“) подигнут је козачки устанак под вођством Богдана Хмељницког, у који се уплела и Русија. Рат је окончан припајањем украјинских територија на десној обали Дњепра (1667). Колико се Русија ширила према западу, толико су западни утицаји, посредством Украјине и Белорусије, продирали у Русију: позориште, барок, иконописање и сл.

ПЕТАР ВЕЛИКИ

Највише успеха Русија је постигла за владавине свог највећег владара **Петра I** (1682–1725), када је понела све атрибуте апсолутистичке монархије западног типа и, заједно са Пруском, стекла статус велике силе. Петар је постао цар у десетој години, заједно са својим малоумним братом Иваном. Уместо њих, владала је њихова полусестра Софија, коју је Петар збацио 1689. године. Као млад владар

↑ Петар I Велики

обишао је западну Европу: Пруску, Холандију, Енглеску и хабзбуршке земље, и упознао се са њиховим друштвеним, техничким и, посебно, војним тековинама, не либећи се да ради обичне послове у познатим бродоградилштима. Потом је, по угледу на Холандију и Енглеску, довео у Русију мајсторе свих струка, извршио реформе и земљу припремио за ратне подухвате. Велик број младих Руса упутио је у западне земље да уче језике, бродоградњу, грађевинарство и медицину.

Цар Петар провео је већи део своје владавине у ратовима са својим главним непријатељима: Пољском, Шведском и Турском. У рату са Турском (1710–1711) доживео је пораз на реци Пруту, али је успео да задржи све раније територије, осим Азова. Петар I је успешно ратовао против Персије и Шведске. Шведски краљ Карло XII бележио је у почетку успехе, посебно победом код Нарве, али је 1709. године, у Украјини, код Полтаве, доживео страховит пораз. Миром у Ништаду (1721) Русија је задобила Естонију, Ливонију и део Карелије и коначно постала балтичка земља. Петар I је прихватио титулу цара

(императора), и тиме показао колико је уздигнут међународни углед Русије. Све ове успехе овековечио је изградњом нове престонице – Санкт Петербурга (Петрограда), на обалама Неве у Балтичко море.

Санкт Петербург

Уследиле су и унутрашње реформе у држави: створио је стајаћу војску и морнарицу, отворио многе руднике и мануфактуре, увео гајење нових пољопривредних култура, уредио порески

Стварање руске државе

систем, бојарску думу заменио сенатом, модернизовао извршну власт увођењем колегија (министарстава), увео нову административну поделу на губерније са губернаторима као управницима; основао Свети синод и укинуо звање патријарха; отворио многобројне школе за морепловство, технику, медицину; основао Академију наука (1725), док је Универзитет Русија добила тек 1755. године; потчинио бојаре и забранио им да носе дуге браде и дуге капуте, а женама скинуо покривке са лица и допустио да излазе из кућа.

Овим променама, Русија је постигла висок степен централизације, оснажила владарева аутократска права и моћ, увела једнообразност управе у земљи и изменила животне услове. Велика освајања и проширења учинили су је вишенационалном државом. Биле су то корените промене, које су повукле руско друштво напред, створиле модерно феудално царство и приближиле Русију Западу, због чега му је Синод доделио епитет „Велики“.

Потом се на руском престолу сменило неколико неспособних владара. Тек средином века, Петрова кћерка Јелисавета (1741–1762) стабилизovala је државу. Иако ратовање није престало ни за њене владавине, познатија је по сјају, забавама и раскоши које је завела на двору. За њене владавине, населили су се Срби из Јужне Угарске у Украјину.

Грб династије Романов

Катарина II

ЦАРИЦА КАТАРИНА

Русија се стабилизovala и наставила са освајањима нових територија за владавине способне **Катарине II** (1762–1796), немачке принцезе. Она је вешто уклонила супруга, цара Петра III, и сама владала. Петар Велики извео је Русију на хладни Балтик, а Катарина на топло Црно море, чиме је потврдила да је моћна сила. Турке је поразила у рату (1768–1774) и на копну и на мору. Руска флота је из Балтичког мора упловила у Средоземно море, и код Чешме (1770) поразила турску флоту, да би потом запосела Крим и северну обалу Црног мора. Руска војска продрла је преко Дунава у северну

Бугарску, и тиме означила пут којим ће убудуће ићи руске снаге. Кучук-Кајнарџијским миром (1774) Русија је добила проширење на подручју Кубана, између Буга и Дњепра, пролаз кроз Босфор и Дарданеле и **право заштите хришћана** у Турској. Био је то велики успех руског оружја и дипломатије, и огроман добитак за православне балканске народе. Од тада, они не виде ослобођења од турског ропства само у Аустрији, већ и у Русији.

Катарина II је наставила агресивну политику према Турској. О подели Турске између Русије и Аустрије царица је осмислила, тзв. „Грчки пројекат“ (1781). Њиме је утаначена прва подела Османског царства, према којој је Србија припала Аустрији, што ће се поновити и у наредним договорима ових земаља. Нови успешни рат против Турске (1787–1792) омогућио јој је наставак проширења на Црном мору, између Прута и Буга, и коначно освајање Азербејџана. Коначно је освојен и Крим (1783), где је саграђена база за будућу црноморску флоту. Због постигнутих успеха и она је стекла епитет „Велика“.

У унутрашњој политици, показала је чврсту руку угушењем великог устанака сељака, предвођених Пугачовим (1773–1775).

Јемељан Иванович Пугачов (1742–1775). Козак, храбар и вешт војник, учесник неколико ратова које је водила царица Катарина II. Предводник је сељачког устанка на Уралу и Поволожју. У местима која је ослободио увео је козачку самоуправу, укинуо војну обавезу и дажбине, и сељацима даровао земљу. У једном тренутку је његов устанак запретио распламсавањем у централној Русији. Царска армија, под командом Суворова, поразила је устанике код Царицина (Волгоград), Пугачова ухапсила и погубила у Москви. Устанак је био велика опомена владару да поведе бригу о тешком положају руских сељака.

Русија је поделом Пољске добила највећи део, па се може рећи да је постала највећа држава у Европи. Осамнаести век је век руског територијалног експанзионизма и пораста њеног међународног значаја и угледа. Осетан је велики и убрзани раст утицаја западне културе на живот у свим њеним друштвеним структурама. У Русији је преовладавао утицај француске културе, што се може запазити и у делима руских класика, у којима се разговори често воде на француском језику.

↑ Кремљ, Москва

Непознате речи

експанзионизам – тежња ка освајању нових територија и тржишта.

1. Како се зове руска династија којој је припадао Иван Грозни?
2. Колико дуго је владала Русијом династија Романов?
3. На која мора су Русију извели Петар Велики и Катарина Велика?

ЗАДАТАК

Покушајте да из ове тематске целине учите и запишете све карактеристике апсолутистичких монархија и власти њихових владара.

СРПСКА РЕВОЛУЦИЈА – МИРНОДОПСКИ ПЕРИОД (1816–1835)

XII

С поразумом кнеза Милоша и Марашли Али-паше окончан је Други српски устанак, односно први период Српске револуције (1804–1815), такозвани ратни или деструктивни период, чија је основна карактеристика рушење турске власти и државе и васкрс српске власти и државе. У другом периоду Српске револуције (1816–1835), Србија је до 1830. године уживала полуаутономни положај, а потом аутономни. Реч је о конструктивном периоду Српске револуције, који се поклапа с већим делом прве владавине кнеза Милоша. Тај период препознатљив је по поновној изградњи државних власти на простору Београдског пашалука, а после 1833. године и на територији на којој се простирала устаничка држава. Овај период завршава се једним од најважнијих социјално-економских догађаја у повести Србије 19. stoleћа – укидањем феудализма (1835).

1 АУТОНОМНА КНЕЖЕВИНА

ХАТИШЕРИФИ

Споразум вожда Милоша и београдског везира Марашлије није много нудио Србима, али им је вратио толико жељени мир после скоро дванаест година ратовања. Милошу Обреновићу, сада већ кнезу, и устаницима предстојао је дуг и непредвидљив пут борбе за аутономни положај Србије. Аутономију је Србија стекла осамнаест година после окончања Другог српског устанка, на основу међународних уговора и Портиних правних докумената. Кнез Милош је преговоре с Портом водио ослањајући се на одредбе Ичковог мира, Осму тачку Букурешког мира и усмени споразум с везиром Марашли Али-пашом. Преговоре с Турском водиле су посебне **депутације**, да би касније ту дужност преузео српски капућехаја, дипломатски представник у Цариграду.

Пошто је претходно добила две молбе Срба, Порта је легализовала споразум кнеза Милоша и везира Марашлије, тако што је Србима издала **осам фермана** у зиму 1815–1816. године. Тим актима смањен им је харач, дата амнестија, спахијама је наређено да узимају приходе са феудалнихседа по закону, порез Турској плаћан је у две рате, српски трговци могли су да тргују по целом Царству, турска војска боравила је само у градовима, по паланкама и градовима седео је уз муселима по један српски кнез ради отправања српских послова, а у Београду је радила Народна канцеларија састављена од нахијских представника. На тим правима заснивала се **полуаутономија** Срба у Београдском пашалуку.

Русија и њен дипломатски представник у Цариграду све време су подржавали кнеза Милоша и трудили се да Порта усвоји српске захтеве. Од свих молби упућених Порти најзначајнија је она из 1820. године у којој су Срби најпотпуније изнели своје захтеве. Тек деценију касније, под притиском Русије, Порта ће признати Србији аутономна права. Русија је Акерманском конвенцијом решила само неке своје проблеме

ДИМИТРИЈЕ ДАВИДОВИЋ (1789–1836)

Рођен је у Земуну, где је учио основну школу, похађао је гимназију у Сремским Карловцима, студирао медицину у Пешти и Бечу, али није их завршио. У Бечу је с Димитријем Фрушићем покренуо *Новине сербске* (1813–1822) и часопис *Забавник*. Због противљења унијаћењу Срба у Далмацији и дугова пребегао је у Србију, где је ступио у службу код кнеза Милоша радећи као лекар и кнежев секретар. Пошто је стекао поверење, кнез му је дао да води спољне послове и слао га на преговоре у Цариград. Истакао се вештим посредовањем између кнеза, руске дипломатије и турских министара. После кнеза Милоша, његова улога у добијању хатишерифа из 1830. и 1833. године је највећа. И у Србији је покренуо и уређивао *Новине сербске* (1834–1835). Потом је био попечитељ иностраних дела (1834), унутрашњих дела и просвете (1835). У Милетиној буни био је на страни кнеза Милоша и, потом, истакао се као писац Сретењског устава. Пошто се због Сретењског устава замерио Турској, Русији и Аустрији, кнез Милош је сву кривицу свалио на њега и лишио га свих звања. Последње године живота провео је у Смедереву.

Иако *Новине сербске* нису биле прве српске новине, одиграле су значајну улогу у развоју српске журналистике и биле од велике користи Вуку Караџићу у његовој књижевној делатности.

Непознате речи

депутације – изасланици Србије на Порти.

ферман – султанова писмена заповест, наредба.

с Турском и обавезала је да Србији изда ферман о аутономији, те је тако недовољну заштиту претворила у прави **протекторат**. Али нагомилане проблеме с Турском, она је ипак решила ратом (1828–1829), који је завршен **Једренским миром**. Шестим чланом Русија је обавезала Турску да одмах реши српско питање највишим правним актом – хатишерифом. Када се има на уму да је учествовала и у изради хатишерифа за Србију, њена улога у обнови и обликовању српске државности од пресудног је значаја.

Нашавши се у тешкој ситуацији због побуне у земљи, под притиском Русије и вештом, упорном и поткупљивом политиком кнеза Милоша Турска је издала Србима три хатишерифа – 1829, 1830. и 1833. године. Први је скоро безначајан, док су друга два утемељила Србију као аутономну државу.

Хатишериф из 1830. године утаначио је односе Србије и Турске и прописао права српском народу на територији коју су ослободили устаници у Првом устанку. Србија је саставни део Турског царства, а Турци имају право да бораве само у „царским градовима“ (Београд, Шабац, Смедерево, Кладово, Ужице, Соко), док ће сва друга утврђења бити порушена. Турска се неће мешати у унутрашње послове Србије. Србима је призната слобода вероисповести, избор митрополита и епископа и употреба звона на црквама, што је потврђено **конкордатом** с Васељенском патријаршијом (1831). Управа Србијом поверена је кнезу и Савету, којима припада извршна власт. Срби имају право да организују судство, да држе војску, да отварају болнице, штампарије, школе и пошту. Српски трговци могу слободно да тргују у Турској, а Србија има право да држи у Цариграду свог дипломатског представника – капућехају. Турчин не може присилити Србина да му служи ако он то неће, како је раније било.

Непознате речи

протекторат – покровитељство.

конкордат – споразум неке државе са Васељенском патријаршијом или папом.

берат – повеља, акт о именовану.

трибут – данак, порез који је покорени народ плаћао освајачу.

Хатом је кнезу Милошу Обреновићу признато право наследства престола према принципу првородства, на основу одлука народних скупштина из 1817. и 1827. године. Султан је кнезу издао посебан акт – **Берат** (1830), чиме је правно утемељена **династија Обреновић**. У посебно уприличеном чину објављивања Хатишерифа и Берата видно место припало је миропомазању кнеза Милоша у Саборној цркви у Београду.

Овим правним актима Србија није стекла потпуну аутономију пошто су остала нерешена три питања: иселење Турака, присаједињење, тзв. шест нахија и трибут Турској.

Шест нахија – Реч је о територији изван Београдског пашалука коју су Карађорђеви устаници ослободили после 1807. године. Кнез Милош није управљао њом после 1815. године и узалудни су били сви напори да је поврати. Пошто је претходно побунио локално становништво, он је ту територију присајединио Србији 1831. и 1832. године. Београдски пашалук захватао је површину од 24.440 km², док су „шест нахија“ имале 13.300 km². Србија се од 1833. до 1878. године простирала на 37.740 km².

Ниједан хатишериф нити берат није сачуван у оригиналу и зато не можемо понудити илустрацију било којег од њих. Сачуван је опис Хатишерифа из 1838. године („Турског“ устава), па се он овде наводи у целини како би се употпунила представа о тим актима толико значајним за настанак нововековне српске државности.

„На свима овим султановим хатишерифима и ферманима, на врху, челу, налази се велика црна тура, султански монограм састављен из писмена, имена и наслова владајућег султана и његових предака. Али код хатишерифа 1838. године султанска тура, монограм султана Махмуда другог израђен је сав златом; а десно од туре, мало издигнуто, налази се бојом и златом нацртани венац, у виду елипсе, са отвореним горњим крајем, који је испунило златом израђено сунце, са разасутим зрацима. У овом венцу налази се својеручно од султана Махмуда другог написано: 'По овој изложеној превисокој наредби Нашој, у свему безусловно поступати и вршити је, а противно не чинити.'“

Мита Петровић, *Финансије и услове обновљене Србије до 1842*, Београд, 1897.

Упорним кнежевим залагањем на Порти, које је подржавала руска дипломатија, после присаједињења шест нахија Порта је Србији издала **Хатишериф из 1833.** године. Њиме је и формално признала присаједињење поменутих нахија, утврдила данак на 2.300.000 гроша, продужила Турцима рок за иселење из Србије и утврдила статус Београда. Разграничење између Србије и Турске изведено је у зиму 1833/4. године.

Србија је, коначно, после дугогодишњег ратовања и дипломатске борбе стекла положај **аутономне кнежевине**, односно **вазално-трибутарне државе**, са независном унутрашњом управом.

УКИДАЊЕ ФЕУДАЛИЗМА

У Србији су живели Срби и Турци, али је било и Румуна, Цигана, Јевреја. Она је 1804. године имала око 400.000 становника, а 1813. и 1834 – око 700.000. Од тога, Турака је било око 24.000 и они су углавном били исламизовани Срби. Правих Османлија било је мало. Од 1815. до 1833. године у Србији Београдског пашалука постојало је **двовлашће**, двојна српско-турска власт. У Београду је седео везир, заповедник Пашалука, у чијим је рукама била сва турска власт. Важна личност био је алај-бег, старешина спахија, док су старешине нахија били муселими. У Србији су постојале све три врсте феудалних поседа – тимари, зеамети и хасови (мукаде – султанова добра). Срби су давали Турској, везиру и спахијама разне врсте пореза.

Хат из 1833.

Уз турску власт постојала је паралелно и српска власт – врховни кнез, Народна канцеларија, оборкнезови нахија, кнезови кнежина, кнезови додељени муселимима ради присуства суђењу Србима, сеоски кметови. За издржавање српске власти сакупљан је посебан порез, док се кулучило за потребе обе власти. Све до стицања аутономије српска власт је била у повоју и није достигла ниво из времена Првог устанка. Поред кнеза, најзначајнија установа била је Народна скупштина, која се састојала два пута годишње због разрезивања и сакупљања пореза, избора Милоша за кнеза, бирања и упућивања депутација у Цариград. Народна канцеларија је, касније, прерасла у Суд народни српски. Правосуђе је кнез Милош поклањао велику пажњу, отимајући судску власт од Турака и преносећи је на српске судове. Потом је увео „уписне пандуре“, скривајући војску иза тог имена.

СЕЉАКОВЕ ДАЖБИНЕ:

Султану (турској држави): харач, чибук, главница.

Спахији: у новцу – главница, свињарина, казан, свадбарина, котарина, попаша, винарина; у усевима – десетак од пшенице, ражи, јечма, зоби, крупника, проје, кукуруза, лука, дувана

Непознате речи

харач – лични порез, гларварина.

чибук – порез на ситну стоку (овце, козе).

главница – врста новчаног пореза.

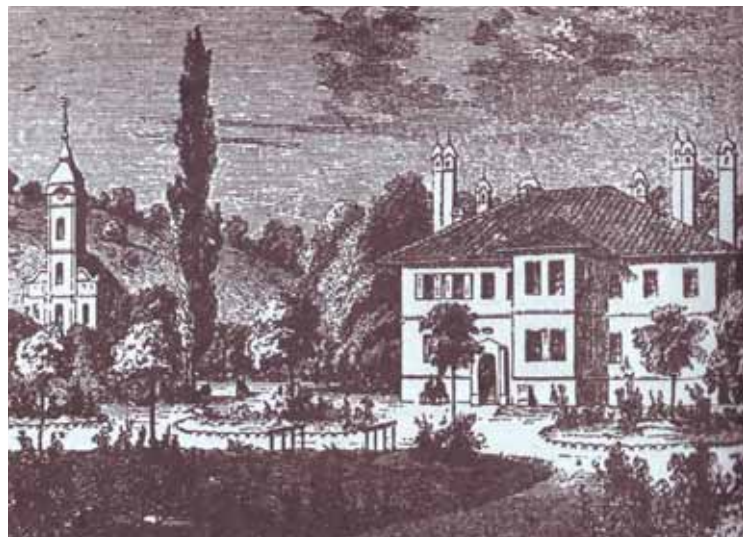
Једно од најважнијих друштвено-економских питања у Србији 19. века било је **укидање феудализма**. Устаници су ослобађањем Београдског пашалука истовремено укидали феудалне односе и обавезе. Срби у устаничкој држави били су лишени феудалних односа и обавеза. Падом Србије враћен је феудализам у свом класичном виду – тимарском систему. Споразумом кнеза Милоша и везира Марашли Али-паше феудални односи и обавезе поново су стављени на законске основе. Срби су рад на укидању феудализма започели 1820. године, а довршили деценију и по касније. Плаћање данка Турској одсеком подразумевало је уступање феудалних добара Србима, али то није било лако извести због противљења спахија. Ово питање коначно је решено хатишерифом из 1833. године, када је данак пресечен на 2.300.000 турских гроша. У ту суму ушле су све обавезе српских сељака према спахијама и султану, односно феудалцима и држави, једноставније речено – Кнежевине Србије према Османском царству. Стога се може рећи да је турско феудално уређење Србије престало на Митровдан 1833. године, када је последњи пут порез исплаћиван султану и спахијама на дотадашњи начин.

Са престанком феудалних односа српских сељака према спахијама није настао потпун раскид с феудализмом у Кнежевини. Наредне две године српска држава је сакупљала феудалне дажбине од српских сељака, а кнез Милош се премишљао да турске феудалце замени српским. Било је то време када је велики српски препородитељ Вук Караџић тражио од кнеза Милоша да га постави за тршићког спахију. Време од 1833. до 1835. године одликује се полуфеудалним стањем: феудалних односа није било, али је било феудалних дажбина које је сакупљала српска држава уместо спахија. У време немира изазваних Милетином буном и током рада Сртењске скупштине одлучено је да се све

дажбине слију у порез од 6 талира годишње, који би порески обвезници плаћали у две рате. Од **Ђурђевдана, 5. маја 1835.** године престале су и феудалне обавезе, па се он узима као дан **коначног укидања феудализма у Србији**. То је и крај социјалног процеса Српске револуције. Срби у Кнежевини Србији међу првим народима у Европи ослободили су се феудалних окова, што је будућем развоју земље дало посебно обележје – појава друштва слободних сељака.

У наредних неколико година решавано је важно питање земљишне својине, односно припадности земље. Сељак није био власник земље, већ султан – то важно право стекао је Хатишерифом из 1838 (Турски устав). Он је тада проглашен господаром земље коју обрађује и с којом је у потпуности располагао: могао ју је продати, оставити у наследство и завештати.

Србијанско друштво 19. века дуго ће бити сељачко, без феудалне и грађанске класе, са малобројном интелектуалном, политичком и културном снагом, те је споро добијало друштвену елиту. Оно је било скоро уједначено у сиромаштву и није могло извести бржи материјални напредак.

Црква и конак кнеза Милоша у Београду

1. У чему је разлика између полуаутономног и аутономног статуса Србије?
2. Ко је покренуо и уређивао *Новине сербске*?

ЗАДАТАК

Покушајте да сазнате зашто је укидање феудализма најзначајнија друштвена појава у Србији у 19. веку.

2 ЖИВЕТИ У ВАЈАТУ И НА ДВОРУ

Трима хајдучкијерифима Србија је реулисала државнојравне односе са Турском и йосила аутономна Кнежевина. Укидањем феудализма омоућила је бржи йривредни најредак и йојаву йраћанској друшйва.

РАТНА СВАКОДНЕВИЦА

Ратовање је битна одлика устаничког доба (1804–1815), те је стога живот устаника био томе прилагођен. Устаници су већи део времена проводили по **шанчевима**, којих је највише било дуж границе, нарочито поред Дрине. Најпознатији шанчеви подигнути су на Делиграду, Мишару, Лозници, Варварину, Чегру, Љубићу и Засавици. И турска војска користила је шанчеве у борби против устаника. Шанчеви су били различитог облика и величине, имали су грудобране, куле и места за топове, а у унутрашности – склониште за муницију и оружје, коњушницу, просторе за одмор и спавање војника, чување хране, бунар или скривени довод воде с оближњег извора. Сваки шанац имао је свог заповедника. У већим шанчевима команда је најчешће била у рукама војвода.

↑ Ада-кале

Устаничка свакодневица била је углавном ратна: или су се устаници тукли с Турцима, или су се припремали за борбе. Ратовање је престајало с јесењим кишама и започињало првих

пролећних дана, а један део ратника остајао је у шанчевима и преко зиме. Дуго ратовање оставило је последице на ондашњег човека: „А у оно време тако су Србљи дивљи били и свирепи како исто тигри и лафови, пак ту треба врло личичка мајсторија с њима живити“, приметио је савременик Нићифор Нинковић.

НАСЕЉА

Срби су углавном живели у селима, а било их је и у **варошима**, у којима су боравили заједно с Турцима. У градовима су живели, хранили се и облачили као и Турци. Због тога народ те варошане није убрајао у Србе и презирао их је. Чак се ни у језику нису разликовали Срби од Турака јер је већина муслимана била српског порекла и ретко који је знао говорити турски. Чета београдских Турака певала је 1804. године, приликом једног похода у унутрашњост, песму *Чувала овце Тодора, широким йољем крај мора*. Мемоаристи с почетка 19. века бележе да су ти муслимани, потурчењаци, били гори и несноснији раји од Османлија, правих Турака.

Српско село просечно је имало око 50 кућа и било је раштркано, те је стога захватало велик простор. Кнез Милош је тридесетих година 19. века покушао да ушори села у Србији по угледу на насеља у Хабзбуршкој монархији, али у томе није успео, осим неколико изузетака. Сеоске куће у којима се становало биле су углавном прављене од слабог материјала. Целу унутрашњост чинила је једна просторија, с огњиштем у средини, док су ретке биле куће које су имале две собе. Пошто се живело у задрузи, у тако великим породицама могло се наћи по више ожењених

људи, па је за сваког од њих грађен поред куће вајат. У кући су спавали само старији, а у вајати-ма – ожењени и њихова деца. Свака кућа имала је свог старешину. А сваке седмице по једна жена (редуша) spremала је храну.

📍 Кућа из околине Ваљева

📍 Вајат

Здрављу народа требало је поклонити више пажње, те су, поред домаћих надрилекара, самоуких лица, у Србију почели да долази учени лекари. Један од њих био је и Бартоломео Куниберт, Италијан, лекар београдског везира, а потом кнеза Милоша. Он је за собом оставио занимљиве рукописе, драгоцени извор за проучавање народног живота. Болнице су отворане још за владавине кнеза Милоша, али је прва наменска зграда подигнута тек 1866. године. Хигијенске прилике нису биле добре ни у селима, ни у варошима. Највише проблема било је са здравом водом за пиће.

У Србији су постојале и мале дрвене куће које су могле да се премештају колском вучом по читавом поседу. Живећи дуго под Турцима, Срби су често били приморавани да се склањају дубоко у шуме и јаруге. Они су на тај начин спасавали децу од данка у крви, избегавали плаћање пореза, али и све друге врсте непријатности које је наметао однос раје и феодалаца. Изаолован живот у шумама и јаругама био је тежак и нездрав. Кнез Милош је током своје прве владавине предузео значајну меру тиме што је пронашао све овакве „скривалице“ и наредио им да куће измeste на осунчане пропланке. Тиме је постигао два циља: натерао их је да уредно плаћају порез српској држави, чиме је знатно увећао државни буџет, а много је допринео побољшању народног здравља присиливши их да напусте влажне и неосунчане просторе и да оду на природно здравије земљиште и поднебље.

Срби сељаци живели су од земље и стоке, али је и међу њима било трговаца и занатлија – ковача, качара, ћурчија, дунђера, конопчара, колара... У исхрани су користили кукурузни хлеб, ређе пшеницу и јечам, кромпир је тек почео да се користи, док су пасуљ, купус, лук, грашак, сочиво и ротква редовно употребљавани.

Непознате речи

ћурчија – крзнар.

дунђер – столар и зидар у исто време.

ОДЕВАЊЕ

Мушка ношња у Србији била је скоро свуда једнака: опанци, шарене чарапе до колена, гаће од платна, чохане чакшире, кошуља до колена с везеним рукавима и колиром, обавијена вуненим црвеним појасом, преко ње од белог сукна кратак зубун и гуњ од црног сукна дуг до колена. На глави више врста капа – шиљата црвена, фес, црна од абе или црна шубара. За појасом лула и разне врсте оружја више као украс. Од мушких игара најпознатије су биле бацање камена с рамена, скакање, рвање и гађање у нишан. **Женска ношња** разликовала се од краја до краја. Најчешће се на главу стављала бела марама искићена сребрним новцем.

Кошуља је закопчавана одмах испод врата, а опасана шареном вуненом прегачом од реса. Преко ње је долазила хаљина без рукава од белог платна, с разрезом који је омогућавао да се виде груди и прегача, рукави су били отворени, а цела хаљина искићена плавим вуненим гајтанима. Жене су на ногама носиле црвене или црне чарапе и обичну обућу, а дуго су за појас задевале бритву.

Народна ношња из околине Пирота

Пре него што се упутио у Травник, босански везир је послао делегацију да с вождом склопи примирје. Карађорђе се појавио пред Турцима са најистакнутијим старешинама, али у обичном оделу и лошије одевен од својих пратилаца. Турски преговарачи нису га препознали, па су упитали ко је од њих Карађорђе. „Којекуде, ја сам Црни Ђорђе, но неком црн, а неком бео.“ Сумњичави Турци вртели су главом и с неверицом се згледали. После склопљеног примирја, при одласку, за сваки случај, казали су српским преговарачима: „Поздравите Црног Ђорђа!“ И тако су се растали. Турци су прешли Дрину уверени да нису видели свог највећег непријатеља.

Мушкарци су, па и кнез Милош и његови чиновници, све до стицања аутономије носили турско одело. Оно је било лепше и богатије од српске гардеробе, будући да су Турци били спахије и богатством надмашивали Србе. После сваке битке устаници су скидали с Турака одело и облачили га пошто би скинули своје.

Преокрет у облачењу Срба настао је када је стечена аутономија, а најживописније га је исказао Димитрије Давидовић, секретар кнеза Милоша. Када је читан Хатишериф из 1830. године на турском језику, српски чиновници носили су на глави фесове и турбане као знак поштовања турске власти. Сутрадан, пошто је прочитао кнежев говор, Давидовић, који је носио тегет униформу и турску капу на глави, пред свима је јавно развио и скинуо чалму и, верујући да је турско доба прошло, а српско настало, послао је кући и никада је више није носио. Многи Срби угледали су се на њега.

Мушкарци нису шишали косу, као ни жене, и савијали су је у вितिцу или кику. Пошто је у време дугогодишњег ратовања било тешко одржавати хигијену косе, која је уз то и сметала у биткама, Карађорђе се први ошишао и наредио свим војницима да то ураде 1810. године. После Другог устанка, у време двовлашћа, коса се шишала, осим што је остављан један чуперак на средини главе, али је и он убрзо нестао из ондашње моде.

Док је Карађорђе облачио уобичајено српско одело и по томе се није много разликовао од својих сељака, дотле су се његове војводе и команданти, као и кнез Милош разликовали од обичног света гиздавом гардеробом, с великим турбанима као у најпознатијих Турака.

ОБИЧАЈИ

Гостољубивост је једна од лепих особина српског народа. Њу су запазили сви страни путници који су боравили у Србији. Српски домаћини су с подједнаком пажњом дочекивали и домаће и стране госте на конак и гостили их као своје пријатеље и познанике. „Ништа ми није било чудније него када сам ујутру рано, после спавања, виђао младу жену како већ стоји пред вратима са прекрштеним рукама на прсима, чекајући тренутак да нас може услужити“, запазио је Прус Ото Дубислав Пирх.

Кревет у Србији дуго није био у употреби. Уместо њега коришћени су душеци, ћилими и јоргани. Кнез Милош је први увезао из Аустрије гвоздени кревет, а први клавир пренела је у Србију Давидовићева жена 1822. године. Куће

угледних Срба, високих кнежевих чиновника, као што је био Давидовић, биле су намештене „по немачки“ (европски) и у њима су се и странци угодно осећали.

Нешто више се зна о **дворовима** српских вождова – Карађорђа и Милоша. Карађорђе је током целог Првог устанка живео у Тополи, где је три године зидао утврђење од камена (1811–1813), свој двор. Унутар утврђења налазила су се два велика конака, неколико пропратних зграда и црква. Турци су град спалили 1813, а зидине су срушене 1877. године. У њему је Карађорђе са супругом Јеленом и децом живео скромно.

Кнез Милош је мање ратовао од Карађорђа и дуго је живео у миру. Будући да је стекао велико богатство, саградио је више дворова – у Крагујевцу, Пожаревцу, Београду и Топчидеру. Вук Караџић није претеривао кад је писао да је Обреновић „поградио дворе по целој Србији, и живи као какав прави земаљски Бог“.

Срби су поштовали **обичаје и традицију**. Народне и црквене празнике, посебно славе, прослављали су уобичајено весело. Руски конзул Родофиникин запазио је да Срби много пију ракију, па и сам Карађорђе. Његов покушај да вожда научи да пије чај с румом уместо ракије завршио се неуспешно. И дугогодишње ратовање помало је утицало да војници чешће и више пију вино и ракију. Кнез Милош је био умерен у алкохолу. Чибук с дуваном и кафа били су му омиљенији.

Неравноправност жена у односу на мушкарце, осим што су биле лишене права на наследство уколико су имале браћу, види се и по томе што нису седале с мужевима за софром, већ су их двориле. То право нису имале ни вождова Јелена, ни кнегиња Љубица. Тек јануара 1838. године, на балу који је приредио енглески конзул Хоџес, забележено је да су први пут жене истакнутих Срба, не сељанке, седеле са својим мужевима за трпезом.

Српско гостопримство

Крсна слава

Династијске славе:

Ђурђевдан – Петровић-Његоши.

Свети Климент, од 1890. године

Свети Андреј Првозвани – Карађорђевићи.

Свети Никола – Обреновићи.

Непознате речи

дворити – стајати поред неког и опслуживати га.

1. Како су устаници још називали шанац?

2. Покушајте да направите разлику у облачењу, пићу и дворовима између Карађорђа и Милоша. Поред текста користите и илустрације.

ЗАДАТАК

Пронађите и напишите објашњења за поједине делове народне гардеробе, нпр. фес – турска капа.

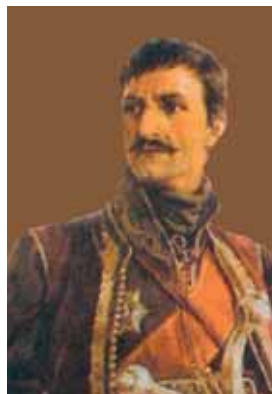
3 ТРИ ВОЖДА И ТРИ ПРЕПОРОДА

Рајтовање с Турцима и време двовлашћа бићно су ућици на српску свакодневицу. Исламски ућицији ремейили су традиционалне обичаје, више у варошима нећо у селу. Револуција је значајним йроменама створила основе за йрејород српској друшћива.

Српска револуција је најзначајнији догађај у нововековној историји српског народа. У време Првог и Другог устанка Срби су обновили државу на територији Београдског пашалука, која је током наредна два века била стожер расутом српском народу у двома монархијама – Османској и Хабзбуршкој. Из Србије Београдског пашалука започета је борба за ослобођење и уједињење Срба. Српска револуција имала је првенствено државотворни или **ослободилачки** карактер, али њу су одликовали још и **социјални** преврат и **културни** препород.

Револуција је изнедрила **три вожда** – **Карађорђа Петровића**, **Милоша Обреновића** и **Вука Караџића**. Прва двојица званично су носила владарску титулу још у доба Револуције, док је трећи то звање добио касније и оно није имало владарски ореол. Карађорђе и Милош стекли су титулу као вождови Првог и Другог српског устанка, као васкрсници нововековне Србије, као државотворци, као носиоци националног и социјалног препорода српског народа. Вук Караџић, непосредни учесник Првог, а посредни Другог устанка, потом најбољи историк оба устанка, није био предодређен, нити је показивао намере ка владарском достојанству.

Вожд Карађорђе био је носилац ослободилачког, кнез Милош социјалног, а Вук Караџић културног процеса Српске револуције. Карађорђе је ослободио српску рају од Турака, кнез Милош укинуо феудалне намете, чиме су створили услове за културни препород српског народа. Носилац тог препорода, без којег претходна два не би имала смислену потку свог постојања, био је Вук Караџић. Тако је он постао трећи вожд српског народа.

Карађорђе Петровић

Милош Обреновић

Непознате речи

потка – овде: основа.

Наши преци су добро схватили да националну и социјалну слободу морају прожети духовним и образовним установама. Надовезујући се на успехе устанака, Вук Караџић је осмишљавао културни препород и приближавао српски слободарски народ Европи, упознајући је с његовим немалим духовним вредностима. Вук је могао да изврши културни препород српског народа само зато што се изборио за положај трећег вожда и што је за собом и својим делом имао Србију.

Без нововековне српске државе, поникле у Револуцији, не бисмо доживели културни препород који је својом изворном продуктивношћу давао особит смисао националној и социјалној слободи српског народа. Национални, социјални и културни процес, које оличавају Карађорђе, Милош и Вук, прожимају се, условљавају и повезују у општи ток појава Српске револуције. Српски сељак је носилац националног и социјалног процеса Револуције. Језик тог сељака

Вук је узео као основу књижевног општења. Селак је стожер Револуције, а његов језик основа културног препорода. Највећа заслуга за такав преображај припада Вуку, који је својим хроничарским и историографским делом представио свом роду ослободилачко и државотворно дело Првог и Другог устанка, много успешније од свих савременика.

Као учесник устанака, хроми Вук није могао да се бори пушком, већ пером. Они који су послужили вождовима као писари и као писци уставних аката, закона Правитељствујушчег совјета, судских прописа и сличних списа, стајали су, такође, уз бок војводама и борцима за ослобођење јер су слободу стечену ратом осмишљавали пером, те је тако настала устаничка државна организација. Слобода се стицала херојском борбом, а држава се организовала писаним прописима. Тако је култура (у њеном најширем значењу) попримила обресе државотворности: Мишар, Делиград и Љубић нису ништа значајнији за настанак и обликовање нововековне српске државе од уставних аката из 1805, 1808. и 1811. године.

Тек одласком у Беч Вук Караџић посветиће се књижевном раду у најширем значењу тог појма. После граматике (1814), *Српској рјечника* (1818, 1852) и буквара, његова најзначајнија дела посвећена су времену Српске револуције: *Прва година Српској војевања на даије*, *Друја година Српској војевања на даије*, *Правитељствујушчи совјет сербски*, *Милош Обреновић, књаз Србији*, већи број устаничких биографија и друго. Поред тога, издавао је часопис *Даницу*, сакупљао и објављивао народне песме од најстаријих времена до његовог доба. У буђењу националне свести, осмишљавању народног јединства, развоју српске књижевности, где спада и његов текст *Срби сви и свуда*, Вуковом књижевном раду и народним песмама припало је завидно место.

Доситеј Обрадовић је поставио основе на којима ће потоња генерација, устаничка, започети и довршити културни препород. У устаничкој Србији он није имао могућности да се бави књижевношћу, али је помагао Ивана Југовића у оснивању **Велике школе** (1808–1813).

📍 Вук Караџић

📍 Филип Вишњић

Поменимо још и Филипа Вишњића, слепог гуслара и творца најлепших устаничких песама. У исто време, Димитрије Давидовић штампа *Новине сербске* (1813–1822) у Бечу, а књижевник Милован Видаковић пише прве српске романе.

Седиште српског културног препорода било је у Бечу, потом се преносило на југ, у Пешту, где је основана Матица српска, затим у Нови Сад, па тек онда у Србију. Јернеј Копитар је био покретачка снага српског културног препорода, велика потпора Вуку и његовој генерацији. За Србе је учинио више него за Словенце. Вук Караџић имао је велике противнике у својој језичкој и правописној реформи, међу којима су били најпознатији митрополит Стратимировић и правник и књижевник Јован Хацић. Тај сукоб, нимало безначајан, трајао је пола века, док Вукове идеје нису коначно прихваћене у Кнежевини Србији.

1. Која три процеса одликују Српску револуцију? Покушајте да дате објашњење за сваки процес.
2. Зашто је Вук Караџић стављен уз бок Карађорђу и Милошу?
3. У којим местима је било седиште српског препорода? Наведите и четврто место, које се у тексту не помиње.

ЗАДАТАК

Напишите есеј о Вуковој историографској делатности.